

Vyvrcholení debaty o politických režimech v postsovětském prostoru. Od tranzitologie přes sultanismus k neopatrimonialismu*

*Stanislav Štěpáník***

Abstract /

The Culmination of the Debate on Political Regimes in Post-Soviet Space. From Transitology through Sultanism to Neopatrimonialism

Approaches of researchers from the West and the East were initially based on the transition towards democracy. These models proved unsatisfactory because it was not clear about defining democracy and its targeted form. The theoretical frameworks failed to describe the political reality of the post-Soviet states. With the turn of the millennium, approaches have emerged, called political regimes, with adjectives, whether democratic or authoritarian. These models were able to better describe the political reality of ambiguous political regimes, especially in the post-Soviet area, over the transition. The fundamental reassessment was brought by models of sultanism and neopatrimonialism. The text follows the development of the scientific debate on political regimes in the post-soviet area. By addressing the characteristics of democracy and configuration approaches, emphasis is placed on neopatrimonial concepts.

Keywords /

post-soviet countries, hybrid regimes, sultanism, neopatrimonialism, democracy, authoritarianism

* Publikace vznikla v rámci projektu SGS15/PřF/18 - Nacionalismus a jeho dopady na etnické menšiny v postkomunistickém prostoru, který byl podpořen Ostravskou univerzitou. Za cenné připomínky děkuji RNDr. Vincenci Kopečkovi, Ph.D., a dvěma anonymním recenzentům.

** Mgr. Stanislav Štěpáník, Ostravská univerzita v Ostravě, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

Adresa: Chittussiho 10, Slezská Ostrava, Ostrava, 710 00 Ostrava 10; email: P16224@student.osu.cz.

Úvod

Po rozpadu SSSR se do popředí badatelského zájmu o politických režimech dostalo téma transformace autoritářských a posttotalitárních režimů na režimy demokratické. Hlavní výzkumná otázka badatelů ze Západu, ale i z postsovětských oblastí vycházela často z neefektivního dokončení tranzice. Larry Diamond ve svém článku „Is The Third Wave Over?“ a Thomas Carothers v textu „The End of Transitions Paradigm“ konstatovali konec procesu třetí vlny demokratizace; zaznamenali přitom vznik nového fenoménu, který identifikovali u některých států, které se nezměnily v liberální demokracie dle očekávání, ale dosáhly mezilehlého stavu politického režimu na ose kontinua mezi demokracií a autoritarismem. Postupně tak začaly vznikat koncepty politických režimů, které se snažily tyto mezilehlé typy nejlépe charakterizovat.

Príslušní badatelé se snažili zmapovat výzkumy na téma hybridních režimů, a tím dosáhnout zpřehlednění stavu bádání. Nejprve shrnutím tranzitologického vývoje či směrem bádání za poslední dekády (Cassani, 2012: 4; Gans-Morse, 2004: 321–323). Někteří autoři pak předkládají sumarizaci stavu bádání o hybridních režimech jako samostatné příspěvky (Mufti, 2018). V českých akademických kruzích je zásadní prací pro zpřehlednění přístupů k hybridním režimům práce Štěpána Drahekoupila, který v článku „Labyrintem hybridních režimů: přístupy, kategorie a typologie“ provedl teoretické shrnutí diskuse (Drahekoupil, 2014). Drahekoupil odhaluje vzájemné překrývání jednotlivých konceptů a vede kritickou diskusi o atributech hranic demokracie a autoritarismu. Stěžejní v jeho přístupu je využití aplikace poznatků z kognitivní lingvistiky. Díky tomu dokáže přehledně vysvětlit rámeček jednotlivých kategorií, skrze které je pak zkoumána podstata hybridních režimů.

Vizí předkládaného textu je zpřehlednit diskusi o hybridních režimech a ukázat nové směry v bádání o politických režimech v postsovětském prostoru. Primárním cílem tohoto příspěvku je popsat vývoj přístupů západních a postsovětských badatelů v otázce tranzice k výslednému charakteru politického režimu především v postsovětském prostoru. K tomu, aby se nám podařilo utřídit debatu o konceptech hybridních režimů, roztrídíme badatele do několika skupin dle dominantních přístupů k politickým režimům. O roztrídění badatelů dle pohledu na hybridní režimy se již například pokoušel i ukrajinský badatel Georgiyevich Shypunow (Shypunow, 2012: 92–93), nicméně jeho členění nezohledňuje tranzitologickou perspektivu či konfigurační přístupy.

Celý text je členěn z hlediska tematického a chronologického do čtyř kapitol dle přístupu badatelů s tím, že v každé části jsou analyzovány hlavní modely západních a východních badatelů. První okruh badatelů se snažil vysvětlit změny trajektorií politických režimů paradigmatem tranzitologie. Do této skupiny badatelů patří například pohledy Dankwarta Rustowa (Rustow, 1970), Adama Przeworského (Przeworski, 1991) nebo Vladimira Gel'mana (Gel'man, 1999, 2001, 2003, 2015). Tranzitologická debata se v současnosti opět dostává do popředí, o čemž svědčí například nejnovější příspěvky Francise Fukuyami nebo Larryho Diamonda (Diamond, Fukuyama, Horowitz, Plattner, 2014).

Jako zásadní se pro postsovětský prostor jeví přístup Vladimira Gel'mana, který pracoval s definicí demokracie a odmítal tradiční přístupy skrze teorie demokracie od Dahla a Schumpetera. Jeho přístup je pak teoretickým východiskem pro nepatrimoniální modely v postsovětském prostoru. V českém prostředí stojí za zmínku příspěvek k tranzitu od Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kuncce *O přechodech k demokracii z 90. let 20. století*, což lze lokálně považovat za vstupní dílo k tématu transformace státu k demokracii (Dvořáková, Kunc, 1994).

Druhá skupina badatelů, kterou se budeme zabývat, vychází při zkoumání hybridních režimů z demokratického a autoritářského paradigmatu. Mluvíme o tzv. adjektivních politických režimech, a to typu demokratického či autoritářského. Odborníci pracující s demokratickým paradigmatem ve svých studiích vycházejí z klasického Schumpeterova pojetí demokratických režimů, tj. politických režimů odpovídající procesnímu minimu demokracie, jíž odpovídá stav konání pravidelných, spravedlivých a soutěživých voleb, na druhé straně zde dochází k pravidelnému porušování lidských práv a svobod v menším rozsahu (Schumpeter, 2003: 243–249). Badatelé z této skupiny mají za to, že se jedná o neúplné či omezené demokracie. Tyto politické režimy se označují jako demokracie s adjektivy. Jedná se o následující modely: demokracie defektní, imitační, delegativní, neliberální, řízená, demagogická, fasádní či pseudodemokracie (Collier, Levitsky, 1997: 430–431). Do této skupiny patří pohledy Guillerma O'Donnella (1994), Fareeda Zakariy (1997), Larryho Diamonda (2002), Wolfganga Merkela (1999), Eleny Korostelevové (2003) či Dmitrije Furmana (2008). Druhá podskupina badatelů odmítá přístup k hybridním politickým režimům v rámci demokratického paradigmatu a jako určující pro jejich modely politických režimů je pohled skrz paradigma autoritarismu. Jedná se především o pohledy badatelů jako je Marine Ottaway (2003), Andreas Schedler (2006) nebo Fareed Guliyev (2005).

Odborná debata se v českém akademickém prostředí vyvíjela podobně jako byl světový trend, což lze vidět na příkladu článku „Konsolidace demokracie a hybridní režimy“ od Víta Hlouška a Lubomíra Kopečka (Hloušek, Kopeček, 2003). Jedná se o případovou studii, na kterou byly aplikovány aktuální trendy v přístupu k hybridním režimům, jež vycházejí z velké části z konceptů demokracií a autoritarismů s adjektivy. O úroveň výše pak spadá analýza procesu tranzice a konsolidace státu od Tomáše Šmída a jeho „Alieŭv Ázerbájdžán“ (Šmíd, 2005). Nejedná se pouze o případovou studii, ale autor pracuje s konceptem a klasifikací politických režimů Juana Linze. Ve své práci pozorně sleduje limity Linzova přístupu při zkoumání hybridních režimů, a tak výsledný model adjektivního režimu Ázerbájdžánu (byrokraticko-militaristický autoritativní režim) podrobuje teoretické kritice založené na argumentech vycházející z nedostatečné schopnosti postihnout všechny aspekty a rysy ázerbajdžánského politického režimu, respektive všech politických režimů v postsovětské oblasti.

Dle třetí skupiny badatelů se nedá předpovídat, jestli se vývoj daného politického režimu bude ubírat směrem k autoritarismu či demokracii. Tito vědci proto k mezistupňovému označení pro tuto skupinu politických režimů začali používat pojmy jako je šedá zóna, nefunkční pluralismus, dominantní mocenská politika, patronátní politika, sultanismus nebo

neopatrimonialismus. Tímto směrem vedli své bádání Thomas Carothers (2002), Larry Diamond (2002), Henry Hale (2015), Oleksander Fisun (2012) a v některých dílech i Fareed Guliyev (2011). Pozice soutěživého autoritářství Levitského a Wayne je hraniční, jelikož se dle většiny badatelů nejedná o adjektivní politický režim. Na druhou stranu tento model není ani konfiguračním přístupem, proto se jeví zahrnout tento nejdominantnější koncept západních badatelů právě do této skupiny (Brownlee, 2009: 530; Levitsky, Way, 2002).

Konečně čtvrtá skupina badatelů se profilovala v posledním desetiletí, zahrnuje okruh vědců pracujících s konfiguračními přístupy. Tito badatelé definují hybridní režim jako svébytnou kategorii a na základě přesných definic se snaží vytvořit vhodné klasifikační schéma pro analýzu politického režimu. Tyto klasifikace se vyskytovaly již například u Perez-Liñana a Brinkse (Mainwaring, Brinks, Peréz-Liñan, 2001: 39–45). Multidimenzionální schéma rovněž představili ve své práci Gilbert a Mohseni, kteří ve svém krychlovém modelu přiřadili ke stranám krychle proměnné založené na soutěživosti, občanských svobodách a poručnických zásadách. Gilbert a Mohseni se také zasadili o jasné vymezení hranic demokracie a autoritarismu, čímž chtěli definovat přesněji hybridní režim (Gilbert, Mohseni, 2011). Podobně přistupuje k hybridním režimům i Matthijs Bogaards v článku „How to Classify Hybrid Regimes“, kde zdůraznil nutnost vymezení hranic těchto režimů od tranzičních modelů, ale také demokratických či autoritářských koncepcí (Bogaards, 2009: 415).

Podobná debata se vyvíjela jak u západních badatelů, tak u východních výzkumníků, jako byl již zmíněný Georgiyevich Shypunow (2008) či v nejnovějších pracích Farid Guliyev (2012). Gilbert a Mohseni a stejně tak i Guliyev dokázali aplikovat své modely do empirické reality a prokázat platnost svých modelů. Model ukrajinského badatele Shypunowa je prozatím definován v teoretické rovině, a tak druhým cílem článku bude jej srovnat právě s prací Farida Guliyeva, který svůj koncept aplikoval na postsovětský prostor.

Konfigurační modely byly zpracovány také v české literatuře; zde například kvalitní teoretická konceptualizace a rozbor vlastních přístupů nejen k tranzičním a adjektivním pohledům, ale také vzhledem k trichotomickým modelům, jak představuje práce Vincence Kopečka *Jižní Kavkaz mezi demokracií a autoritarismem* (Kopeček, 2012: 24–33). Závěrečnou etapu v diskusi o vývoji hybridních režimů pak představuje práce Jaroslava Bílka s titulem „Hybridní režimy jako svébytná kategorie politických režimů“ (Bílek, 2015). Bílek navazuje ve svém textu na Drahekoupila a přináší na základě své komparace zpřesnění pohledu na definici hybridních režimů. Konceptualizuje hybridní režim jako svébytnou kategorii, jež vychází z trichotomické klasifikace politických režimů.

1 / Tranzitologická perspektiva

Vývoj diskuse o politických režimech v postsovětské oblasti se začal dynamicky vyvíjet po rozpadu SSSR v 90. letech 20. století, jelikož vyvstala otázka nového směřování režimů jednotlivých postsovětských států. Vlivem mezinárodního tlaku Západu i vlivem absence

alternativního vývoje k demokracii zavládla ve světě vítězná euforie z třetí vlny demokratizace a mnozí vědci viděli úsvit dějinného vývoje právě v triumfu liberálních demokracií po celém světě (Fukuyama, 2002: 11). Ovšem někteří autoři už v oněch brzkých dnech třetí vlny demokratizace poukazovali na neúplnost demokratizačního procesu (Huntington, 1991: 33). Téměř okamžitě se začal projevovat deficit onoho demokraticky optimistického přístupu a badatelé se začali zabývat trajektorií změn politických režimů, k čemuž byl ve studiu politických režimů využit tranzitologický přístup ke zkoumání změn a přechodu politických režimů. Před badateli z postsovětské oblasti stála výzva vypořádat se s demokratickým optimismem sledovaným u změn politických režimů.

Při konceptualizaci zásad studia politických režimů bývalého SSSR bylo v 90. letech 20. století důležité analyzovat tranziční proces ze socioekonomického pohledu. Úspěšný průběh politického tranzitu je způsoben politickým, kulturními, historickými a socioekonomickými strukturálními předpoklady. Vzhledem ke specifickým kontextuálním okolnostem nebyly a nejsou schopny se všechny země přeměnit na demokratické. Z tohoto důvodu se tak vyčlenila jedna z oblastí výzkumu politických věd označovaná jako studium politického tranzitu. Ten lze definovat jako proces socioekonomických, politických a institucionálních transformací spojených s nasměrováním k demokratičtějšímu způsobu organizace politického systému, společnosti a správy ve státě jako celku. Tranzitologický přístup se vyskytuje v akademické diskusi již téměř čtyřicet let, jelikož se jeho studiem zabývali například již zmiňovaní Samuel Huntington (1991: 13–26), Larry Diamond (1999: 24–63) nebo Vladimír Gel'man (2001: 56–57). Pokud budeme sledovat vývoj tranzitologické debaty jako celku, je nutné odlišit obecné pohledy badatelů ze Západu a Východu.

Základy tranzitologické debaty vychází z díla Dankwarta Rustowa, který stanovil nezbytné složky pro demokratizaci v daném státě. Jedná se předně o pocit národní jednoty, zakořeněný a vážný konflikt. Dále Rustow zmiňuje též touhu obyvatel vědomě implementovat demokratická pravidla do chodu společnosti, a nakonec také fakt, že jak voliči, tak i politici si musí na tato pravidla zvyknout. Pro fungování modelu je klíčové, že složky demokratizace vznikají v uvedeném pořadí. Každý úkol má svou logiku a s tou je spojen i okruh těch, co danou funkci vykonávají. Dle Rustowa nehrají sociální podmínky, jako je vzdělanost či předchozí zkušenost demokracie, výraznou roli. Stejně tak ani hospodářský stupeň vývoje státu, který sice může demokratizaci urychlit, ale nemůže být jejím hlavním důvodem (Rustow, 1970: 361–362).

Rustow stanovil tři etapy, během kterých dochází k transformaci. Jedná se o fázi přípravou, fázi rozhodující a konečně fázi uvykání. V přípravné fázi skupina aktérů vystupuje proti stávající nedemokratické vládní moci. Tato fáze je klíčová v tom, že elity musí spolupracovat, aby si moc pro sebe neuzurpoval autoritářský jedinec. Na konci přípravné fáze již pak dochází k institucionalizaci některých demokratických praktik (svobodné volby, činnost opozice aj.). V rozhodující fázi dochází k rozšiřování demokratických mechanismů a ve fázi uvykání se tyto mechanismy rozšiřují z politického do občanského života (Rustow, 1970: 352, 355, 358). Teoretický model demokratizace Rustowa nepředpokládá fakt, že by přechod

nutně měl vést k nastolení demokracie. Hlavní přínos Rustowa tkví především v samotném rozboru jednotlivých fází vývoje politického režimu, které jsou zakončeny úspěšným nastolením demokracie v daném státě (Říchová, 2014: 251).

V širokém slova smyslu chápou tranzici O'Donnell, Schmitter a Whitehead jako interval mezi původním a následujícím politickým režimem (O'Donnell, Schmitter, Whitehead, 1986: 6; Diamond, 2014: 37). Vymezení přechodu je problematické. Mainwaring poznamenává, že ne vždy vědci pracují s termínem tranzice přesně. Odkazuje se přitom na práci badatelů Nun a Portantiero, kteří zahrnují ve své případové studii vývoje politického režimu Argentiny, do tranzitu i fázi konsolidace, která následuje po liberalizační a demokratizační etapě (Mainwaring, 1989: 4). O'Donnell později zpřesnil své vymezení tranzice tak, že rozlišuje tranzice dvě, vlastní tranzici k demokracii a následnou konsolidaci.

Teoretické poznatky o tranzitologii rozpracoval významně i Adam Przeworski, který se kloní k podobnému postoji jako Rustow; výsledkem tranzice tedy nemusí být nutně demokracie (Przeworski, 1991: 105). Samotný přechod se dle Przeworského odehrává ve dvou fázích, liberalizaci a demokratizaci, s tím, že fáze konsolidace je oproti O'Donnellově práci zařazena u Przeworského mimo přechodový rámec. Liberalizace je v jeho paradigmatu chápána jako přestavba vládní moci. To vede ke spolupráci opoziční občanské sféry s vládnoucí elitou. Ve fázi liberalizace stále fungují staré instituce, a proto se kdykoliv může změnit trajektorie přechodu nazpět k autoritářství. Fáze demokratizace předpokládá úspěšnou liberalizační fázi, a dle Przeworského se tak stávají z odpůrců zastánci transformace výsledného režimu. Nadále se prosazují demokratická pravidla, vznikají nové instituce a proces rovněž vede k dohodám mezi starými autoritářskými a novými demokratickými elitami (Říchová, 2014: 252–253). Poslední etapa tranzice, konsolidace, kterou O'Donnell a Schmitter řadí právě do přechodu na rozdíl od jiných badatelů, je charakterizována jako komplexní a pluralitní proces vývoje politických institucí, jež je dále spojen se vznikem politické kultury, zakořeněním demokratických hodnot, formováním norem a vznikem občanské společnosti, což v plnosti vede k vytvoření stabilního demokratického prostředí.

S nastupující skepsí ohledně třetí vlny demokratizace se začala objevovat na konci 90. let 20. století kritika tranzitologického přístupu. Ta se svou povahou očekávaně odlišovala mezi západními a východními badateli. Jedním z hlavních západních představitelů kritiky tranzitu byl Thomas Carothers, který shrnul zásadní deficit tranzitologie v článku „The End of Transitions Paradigm“ (Carothers, 2002). Carothers analyzuje přechodový model u téměř sta zemí, jež jsou považovány za země procházející tranzicí. Bylo tak zjištěno, že „pouze“ u méně než dvaceti z nich byla úspěšně nastolena fungující demokracie nebo případně tyto země dosáhly alespoň určitého demokratického pokroku. Konkrétní zástupci zmíněných států se v 90. letech nacházeli především ve střední Evropě, Pobaltí a Jižní Americe. Většina zemí třetí vlny tak nedosáhla na plně fungující demokracii a nelze ani říci, že by byl rozeznatelný výraznější pokrok v této intenci. V malém počtu zemí se počáteční politické otevření k demokratické tranzici nezdařilo a opět se rozvinuly v těchto státech autoritářské režimy, což lze pozorovat v Bělorusku.

Nicméně většina států, které jsou označovány jako přechodové, spadají dle Carotherse do kategorie států v šedé zóně (*grey zone*). Šedá zóna je pojem, s nímž přišel sám Carothers, a je charakterizován jako prostor, kde země nejsou diktátorské ani jasně směřující k demokracii. Takové režimy sice mají určité demokratické instituce, nicméně občanská práva a činnost opozice je nadále omezována (Carothers, 2002: 9). Z hlediska definiční pozice na ose kontinua je podobný termín od Andrease Schedlera mlhavá zóna (*foggy zone*), což je v jeho podání označení oblasti politických režimů mezi liberální demokracií a uzavřeným autoritarismem. Schedler tuto zónu vyplňuje dvěma modely politických režimů, volební demokracií a volebním autoritářstvím (Schedler, 2002: 37).

Povaha vědecké diskuse nad kritikou tranzičních teorií na Východě se konceptuálně odlišuje od té západní, především v samotném uchopení demokracie. Jedním z hlavních představitelů ruské tranzitologické školy 90. let 20. století je Vladimír Gel'man. Ten se ve své práci snaží vypořádat dvojím způsobem s přístupy západních badatelů k ruským a postsovětským režimům. Prvním bodem kritiky Vladimíra Gel'mana je, že západní tranzitologie a konsolidologie má tendenci jednoduše přijímat stávající definici demokracie jako cílový bod ukončení tranzičních a konsolidačních procesů. Modely politických režimů a tranzic narážejí už na samu podstatu pojmu demokracie, který není definován dostatečně. Druhý argument je postaven na přístupu k Rusku jako formě hybridního politického režimu, který je charakterizován na základě směřování k adjektivním demokraciím, případně autoritarismům. Dle Gel'mana je kategorie hybridních režimů úniková cesta, jelikož je klasifikována jako zbytková kategorie pro to, co se nejeví ani jako demokracie, ani jako diktatura (Gel'man, 2003: 88–90). Gel'man na základě svého výzkumu vyslovuje tvrzení, že většina teoretiků zabývajících se přechodem k demokracii vychází ze dvou koncepčních modelů demokracie, a to od Roberta A. Dahla a Josepha Schumpetera (Dahl, 1971: 1–3; Schumpeter, 2003: 250–269).

Schumpeterův klasický konkurenčně elitářský koncept demokracie coby výhradního nástroje k realizaci obecné vůle společnosti, Gel'man odmítá. Ruský badatel přichází s alternativním pojetí demokracie, kdy jednotlivci chtějí získati moc v konkurenčním boji o hlas lidu, respektive volbách. Cílem voleb je pak sestavení a vznik instituce schopné vykonávat vládu, která bude legitimně vykonávat a přijímat nejen politická rozhodnutí. Tento přístup k demokracii je chápán jako minimalistické pojetí demokracie, v praxi realizován jako demokracie nepřímá (Gel'man, 2001: 56–57). Dle Gel'mana není model Schumpetera ideálním schématem, protože vytváří metodologické potíže při měření úrovně demokracie. Kritika Schumpeterova pojetí demokracie a následné důrazné zamítnutí tohoto modelu byly nutné k posunu vědecké debaty o hybridních režimech, jakožto samostatné kategorie politických režimů. Kritiku k Schumpeterově pojetí demokracii vyjádřili rovněž ve svých dílech Zinecker, Mainwaring, Brinks a Pérez-Liñán (Zinecker, 2009: 304; Mainwaring, Brinks, Pérez-Liñán, 2001: 42).

Druhým obecně přijímaným konceptem demokracie je Dahlův pluralitní model polyarchie zahrnující dvě zásadní dimenze demokracie, tedy soutěživost a spravedlnost voleb, ale

i soubor hlavních občanských a politických práv a svobod, což jsou atributy sloužící jako indikátor úrovně demokracie (Dahl, 2000: 37). Dahlova polyarchie představuje moderní politickou realitu, jelikož samotná demokracie je nedosažitelný ideál (Říchová, 2014: 160). Polyarchie je dle Dahla vázána na vysokou míru liberalizace společnosti a inkluzivitu občanství. Hodnotit proto Rusko prizmatem polyarchie vytváří nesnadný úkol pro badatele. Například pět z osmi Dahlových indikátorů polyarchie existuje v Rusku ve smysluplné verzi (Dahl, 2006: 84). Měřítka svobodných a férových voleb je rovněž irelevantní v tomto státě v kontextu existence „strany moci“ a klientelistických sítí. Stejně jako u Schumpeterova modelu, tak i u Dahlova konceptu, vystupuje Gel'man se svou kritikou. Základním bodem Gel'manovy argumentace, je nevhodnost výchozího bodu demokracie vzhledem k analýze postsovětské tranzice (Gel'man, 2003: 88–90).

Přestože Dahlův dvoudimenzionální model přidává k politické soutěži další neméně důležitou proměnnou, práva volit a být zvolen, ničemu tato skutečnost nenapomáhá v analýze postsovětských politických režimů. Gel'man zdůrazňuje závislost chování a rozhodování mas na určitých segmentech elit, což je důsledek nekonkurenčních voleb sovětské éry, v níž byla systematicky podkopána iniciativa pro jakoukoli jinou formu občanské participace než ve volbách (Gel'man, 1999: 940–941). Tato kritika užitečnosti modelů demokracie se netýká jejich konceptuálního protahování, ale spíše jejich kritické síly, což je omezená schopnost rozlišovat jemné rozdíly, na které je ovšem nutné dbát při analýze postsovětské politiky. Závěr ruského badatele tak spočívá v odmítnutí tranzitologických modelů včetně adjektivních demokracií, které vycházejí z konceptů demokracie nedostatečných pro postsovětský prostor, a jako vhodnější pro analýzu postsovětské politické reality prosazuje aplikaci teorií autoritářských adaptací na postsovětskou politickou realitu.

Kolem přelomu tisíciletí došlo k relativnímu utlumení tranzitologické debaty. Sestupný trend byl podpořen kritikou Gel'mana, Carotherse a dalších badatelů, jelikož se toto paradigma jeví jako překonané. Nicméně téměř po dvou dekadách se začínají znovu objevovat nová témata ve spojitosti s teorií přechodu, a dochází k oživení debaty. Krokem k obnovení debaty, byla mimo jiné i panelová diskuse mezi předními světovými odborníky, Larrym Diamondem, Francisem Fukuyamou, Donaldem Horowitzem a Marcem Plattnerem, publikovaná v *Journal of Democracy* v roce 2014, která nastolila nové otázky tranzitologického bádání. Mimo jiné se badatelé „nové vlny“ zabývají především selháním demokratizačního procesu v souvislostech se současnými událostmi tzv. Arabského jara, přičemž pro naše chápání tranzitu jsou stěžejní dva přístupy; první od Francise Fukuyamy, druhá od Larryho Diamonda.

Fukuyama vymezuje tři fáze nastolení demokracie. V první fázi dochází k mobilizaci obyvatel, která vede k pádu starého autoritářského režimu. Druhým bodem je uskutečnění prvních svobodných voleb, k čemuž je nutná existence plurality politického spektra. Konečně jakmile je zvolena demokratická vláda, měli by její zástupci začít pracovat na nastolení očekávání lidu od demokracie. Fukuyama míní, že většinou právě ve druhé a třetí fázi přechodu proces selže, jelikož u organizace voleb stojí mladí lidé či občané bez větších

organizačních schopností, eventuálně zde není dostatečná občanská podpora pro nastolení demokracie (Diamond, 2014: 98).

Larry Diamond stanovuje konec tranzitu tehdy, když je dosaženo základního fungování demokracie: občané si mohou zvolit své zástupce ve svobodných volbách, a tak mohou vyvodit jejich odpovědnost vůči jejich konání mezi volebním období (Diamond, 2014: 94). O kvalitě demokracie pak rozhoduje především konsolidace. Nicméně Diamond poukazuje na opačný trend, dekonsolidaci, která je vysvětlena na příkladu aktuální politické situace Maďarska. Nicméně tato rozvratná fáze demokracie stojí mimo rámec přechodu. O aktuálnosti tohoto tématu pak svědčí obsah periodika *Journal of Democracy* z července 2018, v němž vyšlo několik článků zabývajících se dekonsolidací nejen ve střední Evropě (například „Czech Democracy Under Pressure“ od Jiřího Pehe či „Can Poland’s Backsliding Be Stopped?“ od Wojciecha Przybylskeho, atd.).

2 / Adjektivní politické režimy

Zdůrazněme, že adjektivní politické režimy vycházejí z krize tranzitologického přístupu. Rozdílný vývoj jednotlivých politických režimů a zpomalení transformace vytvořilo prostor pro definování nových politických režimů, nacházejících se mezi demokracií a autoritarismem. Část badatelů se kloní více k demokratické perspektivě vývoje, jiní naopak nacházejí svá východiska v inklinaci k autoritarismu.

Konkrétními zástupci, na které se zaměříme v předloženém textu, budou představitelé skupiny vědců vycházející ve svém konceptu z autoritarismu a demokracie, a to Fareed Guliyev a Dmitrij Furman. Přístupy těchto badatelů významně posunuly diskusi o politických režimech v postsovětské oblasti. Jejich modely politických režimů vycházejí v obecné rovině z principu osobního vládcovství. Ázerbajdžánský badatel Guliyev, který vychází z autoritářského paradigmatu, rozšířil tento koncept o pohled sultanismu, zatímco Furman pracoval skrze paradigma demokracie. Níže rozebereme oba přístupy, a pokusíme se rozhodnout, který z rámců je vhodnější pro postsovětský prostor.

Guliyev zabývající se problematikou politických režimů nejen v Ázerbajdžánu přišel s vlastním modelem adjektivních režimů, kdy kombinuje koncept poloautoritarismu Mariny Ottaway a sultanismu Juana Linze a Alfreda Stepana. Vytvořil tak nový koncept sultanistického poloautoritarismu. Ázerbajdžánský vědec vychází ve svém modelu z téhož konceptu jako Vladimír Gel'man, ovšem s tím, že konvenční modely tranzice jsou neúplné a nedostatečné k vysvětlení politických změn v postsovětském prostoru. Klasické modely tranzice vycházejí z předpokladu existence formálních institucí a vlády práva. Naproti tomu realitu politických praktik na Kavkaze a ve střední Asii je mnohem více založena na neformálních institucích a despotické vládě (Guliyev, 2005: 394–395).

Existence nejednoznačných politických režimů, tzn. ani demokracií, ani autoritarismů, byla řešena konceptem šedé zóny. V šedé zóně se mohou dle O'Donnella a Schmittera objevit

dva druhy režimů, *democradura* jako typ restriktivní neliberální demokracie a *dictablanda* jako forma liberálního autoritarismu (O'Donnell, Schmitter, Whitehead, 1986: 9; Diamond, 2002: 24). Guliyev oceňuje přínos O'Donnella jako průkopníka nastolení tématu problematické konceptualizace nestálých států šedé oblasti, nicméně dle jeho názoru nedokázal plně rozvinout svou teorii a byl v zajetí demokratického paradigmatu.

Nový přístup přinesl pohled Marini Ottaway, jež podporuje hledání nového rámce nezávislého na demokratické podstatě (Ottaway, 2003: 171–180). Její teorie poloautoritarismu je vysoce ceněna pro svůj analytický potenciál v postsovětském prostoru (Guliyev, 2005: 394).

Užití formálně odlišného výrazu „poloautoritarismus“ již naznačuje jistý odklon od problematického pojetí demokratického paradigmatu. Samotný poloautoritarismus (*semi-authoritarianism*) lze charakterizovat koncentrací moci v rukou lídra, slabou institucionalizací, limity v občanské společnosti a nespojitostí mezi politickými a ekonomickými reformami (Guliyev, 2005: 407). Dle Guliyeva však Ottaway zanedbala některé zásadní rysy postsovětské politické reality, zejména dynastické povahy, a to konkrétně právě v politické realitě Ázerbájdžánu, který se řadí k subtypu poloautoritářství v úpadku. Jak bylo poznamenáno výše, Guliyev koncepčně rozšířil poloautoritarismus o další model, a to konkrétně sultanismus (Guliyev, 2005: 410–411).

Sultanismus je v původním slova smyslu charakterizován jako extrémní forma tradiční politické autority založené na pravomocích a libovolných rozhodnutích vládce, která byla již popsána Maxem Weberem v jeho stěžejní práci *Economy and Society*. Teorie sultanismu byla podrobněji rozpracována v díle Chehabiho a Linze, kteří v roce 1998 editovali knihu *Sultanistic Regimes* (Chehabi, Linz, 1998: 7–8). Některé vlastnosti sultanismu také popsali Stepan a Linz, podle nichž má sultanismus charakter nedemokratického režimu a blíže jej určuje rodinná moc s dynastickou poslušností, fúze soukromého a veřejného majetku, a vysoce osobní pseudoideologie. Rovněž neexistuje zásadní rozdíl mezi kariérou a službou ekonomický úspěch je spojen se vztahem k vládci, který jedná nekontrolovaně. V neposlední řadě je pro toto uspořádání typická nízká míra institucionalizace a absence právních norem (Stepan, Linz, 1996: 44–45, 58–60).

Závěrem k teorii sultanismu v postsovětském prostoru lze říct, že nalézá praktické uplatnění ve střední Asii a na Kavkaze. Model sultanismu byl rozšířen Guliyevem proto, že poloautoritarismus se zaměřuje i na výzkum neformálních institucí a dynastických tendencí, což odpovídá potřebám postsovětského prostoru. Sultanismus mimo jiné do své práce včlenil vedle Linze i ukrajinský badatel Oleksander Fisun, který jej spojil s neopatrimonialismem, o kterém bude pojednáno v další části textu (Fisun, 2012: 93).

Vedle zkoumaného modelu povahy autoritářské je nutné pro komparaci uvést model demokratické perspektivy. Tyto koncepty byly již představeny u O'Donnella a jeho delegativní demokracie (O'Donnell, 1994), Fareeda Zakarii a jeho neliberální demokracie (Zakaria, 1997) nebo u Larryho Diamonda a jeho pseudodemokracie (Diamond, 2002: 26–27).

Dmitrij Furman se řadí mezi tyto vědce. Ruský badatel nazíral na demokracii jako na nezbytnou součást modernity. Odchýlení trajektorie tranzice od demokratického cíle chápal

pouze jako zpomalení vývoje. Nikoliv jako změnu cíleného stavu politického režimu v podobě demokracie (Furman, 2008: 34–35). Furman v postsovětské oblasti přichází s novým konceptem imitační demokracie, což je systém, kde je politická moc soustředěna v rukou prezidenta, který zemi řídí za fasádou demokracie a právního státu. Teoreticky tento model odpovídá kategorii adjektivních politických režimů. Prakticky se pak jedná o systém, kdy neexistuje žádná kontrola přehnané osobní moci vůdce, protože neexistují silné formální instituce.

Systémy tohoto typu jsou zavedeny v Rusku a ve většině zemí Společenství nezávislých států. Nedostatek připravenosti na demokracii v postkomunistických zemích Společenství nezávislých států (SNS) má spojitost s dědictvím starého sovětského režimu, rovněž také ale se zakořeněnými kulturními a historickými faktory. Na rozdíl od zemí střední Evropy se žádná ze zemí SNS nemůže vrátit k historické zkušenosti s demokracií při budování postsovětského demokratického systému. Demokratizace roku 1917 byla krátká a neúspěšná. Naopak země postsovětské oblasti, jmenovitě Rusko a Uzbekistán, mají silnou autoritářskou tradici, která je pevně zakořeněna ve vědomí obyvatel. V případě Ruska, nelze národní historii oddělit od osob jako je Ivan Hrozný, Petr Veliký, Kateřina II. Veliká či Lenin a Stalin. U dějiny pak Uzbekistánu, zastává historický symbol národní hrdosti postava Tamerlána.

Pro Furmana je historická zkušenost s demokracií či geografická poloha zcela zásadní. Ruský badatel rozpracoval koncepci s předpokladem, že žádná ze zemí SNS nedokáže identifikovat jasný model demokracie ve své vlastní historii, zároveň poukazuje na absenci demokratických modelů, které by mohly být rozpoznány a převzaty od zemí, s nimiž sdílejí země SNS kulturně-politické vazby. Za těchto okolností je tranzice k demokracii nepravděpodobná (Furman, 2007: 4). Furmanova realitvní skepse ohledně demokratizace vybraných částí postsovětského prostoru prezentuje zásadní rozdíl v uvažování západních a východních badatelů.

Kořeny demokracie, jak píše Rustow, je možné hledat například ve vrozené schopnosti člověka pro samosprávu, křesťanské či germánské tradici (Rustow, 1970; 337). Západní badatelé se odkazují vždy v souvislosti s demokracií k určité geografické či historické zkušenosti (antické Řecko, Římská republika apod.). Badatelé z východu, Furman a Gel'man, naproti tomu poukazují na absenci této zkušenosti v postsovětském prostoru. Evropský a americký model demokracie v globální politice vyvíjel obrovský tlak k adaptaci liberálně demokratického zřízení, takže se jako nejvhodnější alternativou k demokracii naskytl skloubení současných tendencí demokracie a zohlednění kulturně-historického společenského tradičního základů států SNS, což vedlo k vzniku modelu imitačních demokracií, což by mohlo být chápáno z určitého hlediska jako demokracie shora, respektive moc od shora dolů.

3 / Neukotvené koncepty politických režimů

Specifika sovětského režimu, který byl silně personalizován s dobře zpracovanou politikou lidové účasti a byrokratickým aparátem, měla velkou váhu na formování postsovětských politických režimů. Brežněvova éra zanechala výraznou stopu ve společnosti

prostřednictvím nadměrné byrokracie chápané jako stát ve státě, s vlastní vnitřní logikou. Ovšem prezentovaná byrokracie neodpovídala svou logikou zbytku společnosti, kombinovala prvky formálních pravidel a neformálních politických a hospodářských praktik. Většina politických elit, které v současné době vládne v postsovětském prostoru, začala svou společenskou kariéru ještě během pozdního sovětského období, jehož důsledky jsou dodnes patrné v politických strukturách, jež tvoří patronátní síť.

Po rozpadu SSSR tento patrimoniální komunismus začal být předmětem zájmu badatelů, kteří se zabývali těmi skupinami elit, které chtěly uchvátit státní moc skrze klanovou či patronátní strukturu (Laruelle, 2012: 307). V důsledku selhání konceptů politických režimů s adjektivy se na Západě objevují práce, které zdůrazňují komparativní prvky a vytváří obecné teorie evoluce politického režimu v postsovětském prostoru.

Henry Hale pracuje s modelem patronátní politiky a společnosti. Koncept patronátního prezidenství Hale definuje jako „výkon politické autority především prostřednictvím selektivních převodů zdrojů, spíše než formalizováním institucionálních praktik, ideově založená politika, která je prosazována v zavedeném právním systému (...)“ (Hale, 2005: 138). Patronalismus (patronalism) vychází ze společenského ekvilibria, kde jsou na jedné straně jednotlivci mocní a bohatí označeni jako patroni. Na druhé straně stojí klienti podřízení zájmům patronů. Mezi klienty a patrony vznikají společenské sítě, které následně soupeří o moc ve státě. Termín patronátní politika označuje tuto soutěž a tyto vztahy (Hale, 2015: 21). Hale připouští, že termín lze zaměnit s modely patrimonialismu, neopatrimonialismu či klientelismu, pro které je charakteristická vysoká úroveň korupce a slabá vláda práva, nicméně v rámci jeho modelu je základním fenoménem společenské napětí v rámci patronátních sítí, takže model patronátní politiky nejlépe vystihuje danou myšlenku.

Zásadní posun v přístupu k politickým režimům v postsovětské oblasti přinesl koncept neopatrimonialismu v práci Oleksandra Fisuna. Tento ukrajinský badatel podobně jako Gel'man vychází z poznatku, že středobod nepochopení postsovětských politických režimů u západních badatelů spočíval v dichotomickém přístupu demokracie versus autoritarismus, což dovedlo badatele do slepé teoretické uličky, nejlépe ilustrované snahou definovat politické režimy prizmatem demokracií a autoritarismů s adjektivy. Fisun tento přístup odmítá a v návaznosti na Gel'mana nahrazuje novým konceptem, kterým vysvětluje trajektorii politických režimů v postsovětském prostoru. Jeho koncept neopatrimonialismu vychází ze selhání při budování racionálního právně byrokratického státního aparátu a ústřední úlohu vládnoucí moci klade do roviny neformálních institucí. Fisun ve své práci vychází z díla německého sociologa Maxe Webera, který ve své stěžejní práci *Economy and Society* definoval pojem patrimoniální nadvlády, již chápe jako osobní přivlastnění vládní sféry a nedělí tak politickou moc na veřejnou a soukromou sféru společnosti (Weber, 1978: 1006).

Je nutné podotknout, že koncept patrimonialismu v postweberovské etapě bádání již před Fisunem rozebral Guenther Roth z historicko-sociologického pohledu (Roth, 1968: 194–206). S konceptem neopatrimonialismu přichází izraelský sociolog Shmuel Eisenstadt, který provádí hloubkovou analýzu tradičního patrimonialismu Webera a vytváří teoretické

základy neopatrimonialismu (Eisenstadt, 1973; Eisenstadt, 1978). Základem neopatrimonialismu je vztah mezi patronem a klientem stejně jako v patronátní politice, již definoval Hale. V neopatrimonialním politickém systému svérázný národní vůdce řídí politický a ekonomický chod státu; osobní vztahy směrem k vůdci zde hrají zásadní roli při shromažďování osobního vlastnictví a bohatství, či při vzestupu nebo úpadku členů politické elity (Eisenstadt, Lemarchand, 1981; Eisenstadt, Roniger, 1984).

Fisun obohatil neopatrimonialismus o aktuální přístupy k politickým režimům skrze rozšíření o koncept sultanismu od Chehabiho a Linze. V závislosti na modelu konsolidace elit vymezuje v postsovětských režimech několik základních forem neopatrimonialismu: sultanistický, oligarchický, byrokratický a demokratický. Neopatrimonialní interpretace umožňuje dle Fisuna vysvětlovat politickou trajektorii postsovětských politických režimů, která je založena na konfrontaci elit a mezinárodním tlaku, což v konečném důsledku ve formě revolucí může vést k rozpadu celého neopatrimonialního systému, anebo na druhé straně k posílení neopatrimonialního politického režimu (Fisun, 2003: 2).

Návrat ke starším konceptům lze pozorovat rovněž u běloruského badatele Uladimira Roudy. Hybridní modely, demokratické či autoritářské, jsou v postsovětském prostoru aplikovány na politické systémy založené na hrubém porušování lidských práv a omezování opozice, nicméně zahrnují pravidelné volby. Běloruský badatel kritizuje model Levitskeho a Wayne a jejich soutěživé autoritářství, stejně tak se vymezuje i vůči konceptu demagogické demokracie od Eleny Korostelevové s tím, že vycházejí z myšlenek Schumpeterovy definice demokracie (Rouda, 2012: 63). Na druhou stranu Rouda připouští, že současné výzkumné paradigma hybridních režimů není tak zásadně postaveno na Schumpeterově přístupu. Elena Korostelevová se rozhodla Schumpeterův přístup založený pouze na volbách a konkurenceschopnosti rozšířit přidáním kritéria národního vůdce, který rozhoduje o veškerém děním ve státě (Korosteleva, 2003: 527). Aplikace modelu demagogické demokracie je ovšem pochybná, jelikož existence demokracie ve státě s rozhodující převahou demagogického vůdce nemá s demokracií moc společného.

Rouda pracuje s tvrzením, že se starší koncepty (patrimonialismus) při studiu postsovětských politických režimů ukazují být platnější. Neopatrimonialismus je méně abstraktní a soustřeďuje se více na politické procesy, reálné aktéry a vztahy mezi nimi, které více specifikují a přibližují dynamiku a realitu postsovětského prostoru (Rouda, 2012: 66).

Weberův patrimonialismus postavený na rozlišování mezi legalizační byrokratickou silou a osobní nadvládou byl uzpůsoben do modelu neopatrimonialismu současnými politiky. Shmuel Eisenstadt spojil neopatrimonialismus s osobou vládců a personálně založeným projevem moci, včetně středové a periferní interakce s elitami uvnitř politického systému. Eisenstadt tak dospěl k závěru, že neopatrimonialní vláda je založena na třech hlavních principech. Prvním znakem je oddělení centra a jeho politická nezávislost na periférii, a s tím spojená koncentrace politické, symbolické a ekonomické moci. Druhým bodem Eisenstadovy interpretace je přístup ke správě státu, který je považován lídrem za patrimonium, respektive za majetek správce, jedná se totiž z určitého pohledu o dědictví vládnoucí

rodiny. Posledním principem je existence etnické, klanové a rodinné struktury napříč politicko-ekonomickými sítěmi (Eisenstadt, 1978).

Ve většině postsovětských států nepředcházela procesu demokratizace složitá a dramatická systematizace. Racionálně byrokratická národní konsolidace vedla k tomu, že po rozpadu SSSR se trajektorie politických režimů nevyvíjely dle očekávaného předpokladu směřování k demokracii, ale vedly k obnovení systému neopatrimoniální, resp. patrimonální nadvlády známého již z dob carského Ruska. Rouda používá v souvislosti s neopatrimonialismem stejně jako Fisun koncept sultanistických režimů pro takové politické režimy, kde hlava státu zavedla osobní kontrolu nad politickou a ekonomickou sférou pomocí tradičně-regionálních a etnických vazeb. Takové typy režimů se vyskytují ikonicky v postsovětském prostoru, zejména v Ázerbájdžánu, Kazachstánu, Uzbekistánu, Kyrgyzstánu, Turkmenistánu či Bělorusku (Rouda, 2012: 68).

Z kontextu lze pozorovat, že vývoj debaty o neopatrimonialismu u Fisuna a Roudy vedl k využití politické moci a snahy hlavy státu o kontrolu či odstranění všech nezávislých mocenských center v podobě oligarchických skupin, politických stran, masmédií, kulturně-regionálních elit, neziskových organizací.

Model neopatrimonialismu také rozpracoval již zmíněný Vladimír Gel'man, dle kterého je neopatrimonialismus základem postsovětského mechanismu politicko-ekonomického řádu s následujícími charakteristikami:

- 1) dobývání renty (*rent-seeking*), tj. zajištění monopolního postavení v politice či ekonomice vlivem určité skupiny či jednotlivce je hlavním cílem a podstatou správy neopatrimoniální administrativy;
- 2) mechanismus řízení státu směřuje k hierarchii (vertikální moc) s jedním hlavním rozhodovacím střediskem, které si nárokuje monopol na politickou moc (jednoduchá pyramida moci);
- 3) autonomie domácích politických a ekonomických aktérů vůči tomuto středisku moci je podmíněna, může být v jakémkoliv momentu zrušena nebo snížena;
- 4) formální instituce, které definují a ohraničují rámec moci a řízení vlády, jsou uspořádány jako vedlejší produkt distribuce zdrojů v rámci vertikální moci, formální instituce jsou přitom vnímány jako aktéři mocenského boje pouze do míry, do jaké se podílejí na dobývání renty/zisku, přičemž tomu nebrání;
- 5) mocenský aparát uvnitř vertikální moci je členěn do několika organizovaných skupin či neformálních klik, které navzájem soutěží o přístup k moci/rentě, přitom se respektuje hierarchie elit.

Tyto zásady jsou podstatou neformálně institucionálního jádra politického režimu neboli *de facto*, nikoli *de iure* ústavou nepatrimoniálního politicko-ekonomického řádu, kolem kterého vznikají rozhodnutí skupiny elit, která jsou kryta „skořápkou“ neformálních institucí (oficiální ústava, volební systém, zákony apod.). Tato „skořápka“ je ovšem více než kamufláž uzurpace moci; je to mechanismus sdílení moci napříč vládnoucí elitou, jež zajišťuje stabilitu režimu způsobem, že udržuje rovnováhu moci napříč členy vládnoucí koalice (Gel'man, 2015: 460-461).

Politicko-společenské stability neopatrimonialních režimů je dosaženo skrze přerozdělení zdrojů a privilegií napříč vládnoucí skupinou či frakcemi. Toto sdílení moci je řízeno z jednoho centra. Podobné znaky akcentoval již výše zmíněný Roth, který nazývá tuto formu vlády spíše jako „osobní vládcovství“ (*personal rulership*), ačkoliv zde nezáleží až tolik na osobě či charakteru vládce, ale na materiálních podnětech. Roth přitom spatřuje prvky moderního patrimonialismu, resp. neopatrimonialismu také v západních společnostech, kde má formu politických frakcí nebo politického klientelismu, přičemž tyto znaky sílí spolu s rostoucí mocí vlády (Roth, 1968: 199). Dodejme, že úroveň osobního vládcovství je ještě mnohem vyšší v rozvojových zemích, kde racionálně byrokratický aparát zcela chybí.

Velká část badatelů zkoumající model neopatrimonialismu klade základní funkční prvky tohoto mechanismu řízení státu do souvislosti s hospodářskými praktikami. Funkčnost neopatrimonialní sítě se odvíjí od ekonomické distribuce benefitů a privilegií (Skygin, 2017: 14). Jelikož komplexní ekonomická teorie vysvětlující fungování neopatrimonialních režimů chybí, jeví se jako nutnost vysvětlit tyto vztahy skrze jiné teoretické modely, které by přiblížily a vysvětlily ekonomické fungování neopatrimonialních režimů. Z dostupných teorií, se jeví jako nejprůnosnější nepřímo rozpracována koncepce Neila Robinsona, který pracuje s modelem patrimonialního kapitalismu. Patrimonialní kapitalismus jako ideální typ stojí na konci spektra patrimonialismu a státní moc je založena na racionálně byrokratickém aparátu. Na opačném pólu stojí tradiční patrimonialismus, kde je ospravedlnění moci založeno na tradicích a charismatu. Neopatrimonialismus stojí uprostřed, spojuje tradiční nadvládu s racionálně byrokratickým aparátem. Patrimonialní kapitalismus lze charakterizovat také jako neliberální kapitalismus. V obecné rovině lze aplikovat tento model fungování ekonomiky k neopatrimonialnímu systému. Povaha neopatrimonialní ekonomiky, kterou budeme nazírat skrz model patrimonialního kapitalismu má dle Robinsona následující znaky:

1. formální (zákony) a neformální pravidla (hodnoty) se vzájemně nepodporují, ale pracují proti sobě; neformální pravidla mají často přednost vzhledem k důležitosti osobní loajality, zatímco formální pravidla se využívají k potrestání nedůvěry;
2. hlavní ekonomická síla je tam, kde dominuje moc elit; elity jsou odolné proti vnějšímu proniknutí a jako nejlepší způsob zajištění své pozice a bohatství je při neexistenci stabilního právně-racionálního rámce zajištění osobního kontaktu s centrem;
3. obchodní náklady jsou obecně vysoké a jsou prováděny s cílem zabezpečit právo ve formálním rámci, nicméně ani to nedává jistotu právní ochrany;
4. tempo a smysl jakékoliv reformy slouží zájmům elity, která určuje směr a rychlost modernizace státu;
5. politické vedení nepodléhá demokratickému omezení výkonu moci (Robinson, 2011: 437–438).

Ekonomické vysvětlení vztahů neopatrimonialismu posouvá celý výzkum do nové roviny. Jako zásadní se jeví dvě roviny, ekonomická a politická. V rámci politické roviny vystupují do popředí tendence k osobnímu vládcovství, existenci patronální sítě, převaze neformálních institucí a ke koncentraci ekonomické moci v centru. Ekonomické zázemí

režimu následně vychází z distribuce zdrojů a dalších privilegií (například podílu na moci) směrem k hierarchicky níže postaveným elitám, které jsou tímto motivovány k podpoře režimu ve volbách. Koncept neopatrimonialismu vychází z Weberova patrimonialismu, což zajišťuje propracované teoretické východisko. Model byl dále rozpracován, přičemž jako zásadní se jeví obohacení celé diskuse o ekonomické hledisko, které vystihuje reálnou funkčnost celého systému.

4 / Konfigurační přístup

Konceptuální zmatek v přístupu k politickým režimům se badatelé pokoušeli řešit novými koncepty, jako byl neopatrimonialismus či soutěživé autoritářství. Souběžně s touto debatou se naproti tomu rozvíjela diskuse na téma trichotomického přístupů k hybridním režimům, který by vyčlenil na základě konfigurace, a definice hranic demokracie a autoritarismu, hybridní režim jako samotnou kategorii hybridních režimů. Snahy o jasné definice hranic demokracie a autoritarismu se objevovali průběžně s rozvíjející se debatou o hybridních režimech. Nicméně badatelé, kteří se pokoušeli vstoupit do této debaty, často byli v zajetí demokratického paradigmatu (Schmitter, Karl, 1991), či nepřipouštěli možnost existence hybridní varianty a inklinovali k vymezování formy autoritarismu (Linz, 1996; Levitsky, Way, 2002). Někteří autoři, jako Linz a Stepan, později přehodnotili své poznatky ohledně kategorizace politických režimů, a proto začali rozlišovat i hybridní variantu autoritářsko-demokratického typu, přičemž aplikují tento model na státy Blízkého východu a severu Afriky v kontextu již zmíněného Arabského jara v souvislosti s obnovenou tranzitologickou debatou (Linz, Stepan, 2013: 20).

Počátky konfiguračního přístupu jsou spojeny s prací Howarda a Roesslera, kteří definují mezilehlou variantou skrze Levitského soutěživé autoritářství (Howard, Roessler, 2006: 366). Vytváří měřítko spojené s volebním procesem šéfa exekutivy, na jehož základě lze identifikovat v reálném světě daný typ politického režimu v konkrétním státě a období. Ve svém výzkumu využívají hodnocení Freedom House a Polity IV. Jiná data ve svém konfiguračním přístupu využívá Jason Brownlee, který pracuje s databází Světové banky, kde využívá indexy legislativní a výkonné volební konkurenceschopnosti, a rozlišuje tak režimy mezilehlé kategorie do uzavřeného a volebního autoritarismu. Volební autoritarismus je dále členěn na soutěživé autoritářství a hegemonní autoritarismus (Brownlee, 2009: 522–524). Přístup Brownleeho a Howarda s Roesslerem přesahuje dichotomické pohledy na politické režimy a lze jej využít v kombinaci s typologiemi klasických autoritářských režimů. V konceptualizaci hybridních režimů jako samostatné kategorie pokračovali také například Mohseni a Gilbert, kteří stanovují tři zásadní dimenze pro určení politického režimu, a to soutěživost, poručnické zásahy a občanské svobody (Gilbert, Mohseni, 2011). Dle nich pojem hybrid nejlépe zdůrazňuje uspořádání volební konkurenceschopnosti spolu s možnými nedemokratickými zásahy režimu, jako je například nekalá soutěž nebo přítomnost správcovských orgánů (tutelární zásahy).

Debata v postsovětském prostoru ohledně konfiguračního přístupu byla na první pohled méně intenzivní, nicméně i zde vzniklo několik prací věnující se tomuto tématu. Uvedme dílo Shypunowa, který navázal na tranziční teorii Gel'mana, když identifikuje mezi hybridními režimy takové stavy transformace, které již lze považovat za soběstačný výsledek přechodu a druh politického režimu a nikoliv za pouze dočasnou formu tranzitu (Shypunow, 2008: 98). Nicméně ve svém díle nedostatečně stanovuje hraniční stavy demokracie a autoritarismu. Jeho model bude dále v textu podroben rozboru a bude aplikován do postsovětského prostoru. Ke komparaci bude využit koncept Farida Guliyeva, který ve svém textu dospěl k následujícím typům režimů: uzavřený autoritarismus, hegemonní autoritarismus, současně autoritářství, volební demokracie a konsolidovaná demokracie (Guliyev, 2012: 12). Pro rozlišení mezi jednotlivými typy politického režimu pak využívá kombinované kódování Polity V. Oproti Shypunowi tak dává jasný nástroj k identifikaci režimu, zatímco Shypunowův model předpokládá znalost tranzičního procesu u zkoumaného státu.

Tranzice v Shypunowě perspektivě není povinná demokratická transformace, jak to mnohdy badatelé vnímali kvůli silnému optimistickému demokratickému paradigmatu v důsledku kolapsu SSSR počátkem 90. let. Tranzit v otevřeném přechodovém modelu nám umožňuje hybridní politické režimy vnímat jako částečně výsledný proces, kdy ne ovšem každý režim již lze chápat za plně konsolidovaný politický režim. Výsledky transformace z autoritarismu k demokraciím se tak budou pohybovat na ose kontinua, kdy autoritarismus bude znamenat návrat ke starému či vytvoření nové formy nedemokratického režimu, zatímco demokracie je na opačném póle pomyslné osy. K zjištění, zda politický režim určitého státu patří do kategorie hybridů a jaký je to druh, vyvinul Shypunow svou vlastní metodu, která bude přestavena dále.

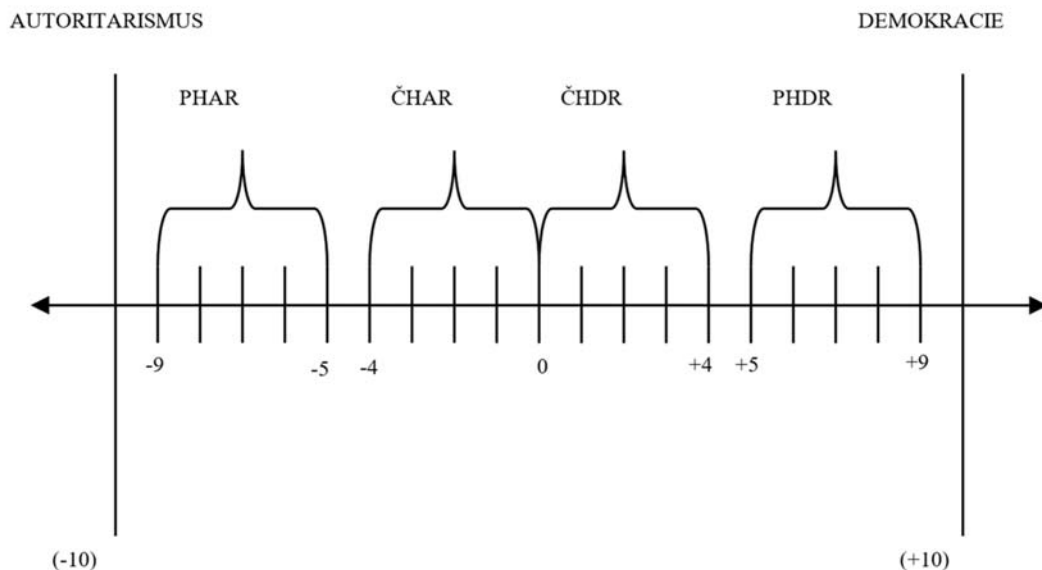
Hybridní režim z jeho pohledu je takový způsob fungování politického systému, který kombinuje určitý soubor demokratických postupů a institucí s autoritarismem, včetně jeho stylu organizace společnosti a fungování institucí. Zároveň je v hybridním režimu demokratický proces pod kontrolou vládnoucí elity a velmi obtížně lze změnit výsledek tohoto procesu. Demokratické postupy a instituce se tak transformují na pouhé nástroje, které vládnoucí elita využívá k udržení moci a k realizaci svých zájmů. Tyto instituce tedy nejsou funkční, ale tvoří pouze jakousi fasádu, kterou elity využívají pro legitimizaci moci uvnitř, ale i vně státu a přispívají k dosažení specifických cílů vládnoucí skupiny. K tomu, abychom mohli daný režim identifikovat jako hybridní režim, nám pomůže deset indikátorů, mezi něž Shypunow řadí:

1. narušení voleb (NV), tzn. že navzdory pravidelným volbám je zásada svobodných a spravedlivých voleb narušována: a) možností účasti ve volbách (např. na základě etnicity či náboženství), b) zbavením či omezením účastnit se voleb pro opozici či jiné kandidáty, kteří by se mohli stát skutečnými soupeři ve volbách pro vládnoucí skupinu nebo suveréna, c) nedostatkem spravedlivých podmínek kampaně (opozice má omezen přístup do médií či je vedena silná negativní kampaň vůči opozici), d) paděláním výsledků voleb ve prospěch vládní moci (zaručení mocenských elit);

2. převaha moci výkonné (PMV), tzn. že v systému dělení státní moci má dominantní moc výkonný orgán (personalizovaný většinou v osobě prezidenta), který se snaží ovládnout další složky moci – soudní a zákonodárnou; rozdílem oproti autoritarismům, kde už výkonná a soudní moc je podřízena suverénu je, že parlament jako zákonodárná instituce je důležitým centrem opozice vůči režimu a zákonodárci se snaží omezit neústavní moc výkonné moci;
3. neformální instituce (NF), tj. oslabení formálních demokratických institucí nelegitimními a neformálními akty a zachováním klanové identity a korupce;
4. mocenské složky (MS), tj. vojenské a státní orgány jsou formálně pod kontrolou společnosti, ale vládnoucí elita má sílu je používat v boji proti svým oponentům, nicméně ne tak otevřeně jako v autoritářských režimech;
5. stranický systém (SS), který je formálně vícestranický, všechny strany se aktivně podílí na volebním procesu na regionální a národní úrovni, nicméně existují omezení na určité obvody, kde je ohrožena stranická moc, tak aby byly opoziční strany vyřazeny z podílu na formování vlády;
6. společenské organizace (SO), které fungují tak, aby jejich vytvoření a fungování neutralizovalo ty, kdo by mohli představovat skutečnou hrozbu vládní moci;
7. omezená opoziční aktivita (OOA), kdy činnost opozičních stran není pronásledována, ale jejich schopnost získat moc je velmi omezena;
8. důraz na média (DNM), tzn. že stát formálně zaručuje právo všech občanů na alternativní zdroj informací, média nejsou cenzurována a mohou kritizovat vládní moc, ve skutečnosti jsou však masmédiá závislá na výkonné moci, která určuje směr kritiky proti sobě a zároveň se snaží řídit kritiku proti opozici;
9. společný zájem státu (SZS), tj. tyto režimy nevykazují žádnou ideologii, nicméně ty režimy, které oscilují k autoritářství, jsou ovlivněny určitým trendem a fenoménem ve společnosti, který je spojen s tzv. společným zájmem státu; státu, kde se prezident nazývá otcem národa;
10. smíšená politická kultura (SPK), která spojuje prvky autoritarismu a demokracie (Shypunow, 2012: 41–43).

Indikátory hybridního režimu nám pomáhají určit charakter zkoumaného režimu. Pokud ukazatel ve státě funguje, přiřadíme 1, pokud naopak indikátor nefunguje, přiřadíme 0. Následně provedeme součet bodů, přičemž logicky je nejvyšší možný počet 10, což odpovídá přítomnosti čistého hybridního režimu, pravděpodobně se stejnými proporcemi demokracie a autoritarismu. Hodnocení 1 až 9 nám indikuje přítomnost hybridního režimu. Výsledek rovný 0 bodů pak značí, že režim není hybridní povahy.

Schéma 1: Model G. Shypunowa na určení hybridních režimů

K tomu, abychom zobrazili, zda nám funguje demokratický či autoritářský režim zavádíme druhou stupnici pomocí znamének „+“ (plus), které označuje demokratickou povahu režimu a „-“ (mínus), což označuje trend politického režimu směřujícího k autoritarismu. Tento způsob hodnocení se provádí pouze tehdy, když indikátor v daném státě nefunguje, tedy u čísla 0. Uvedme příklad na indikátoru OOA. Situace 1.: Opozice není omezena a má všechny skutečné právní příležitosti pro získání moci, označíme 0 (+). Situace 2.: Opozice nemá příležitost k získání moci a je omezována vládnoucí skupinou, výsledná hodnota je 0 (-). Ve výsledku tedy máme dvě stupnice, první od 0 do 10 bodů, charakterizující míru kombinace demokratických a autoritářských prvků. Druhá stupnice pak určuje druh hybridního režimu a na základě výpočtu (+) a (-) nám pomáhá je zařadit do kategorie hybridních politických režimů (Shypunow, 2012: 98–100).

Kategorie hybridních režimů jsou rozděleny dle výpočtu následovně. Demokratické režimy mají hodnotu (+10) a autoritarismy mají (-10). V rozpětí od (+9) do (+5) se nacházejí polohybridní politické režimy s převahou demokratických elementů (PHDR). V intervalu od (-9) až (-5) jsou polohybridní autoritářské režimy (PHAR). V rozmezí od (+4) do 0 jsou čisté hybridní režimy (ČHDR) s tendencí k demokraciím, a při bodovém hodnocení (-4) až 0 bodů se jedná o režim hybridní s tendencí k autoritarismům (ČCHAR).

Shypunowův model je konstruován podobně jako hodnocení Polity IV., respektive Polity V., které analyzují politické režimy a jejich tranzice v letech 1800 až 2013, a dále od roku 2013 do současnosti (Prokop, 2015: 44–45). Hlavní charakteristika hodnocení Polity V. spočívá konkrétně na kombinovaném skóre *POLITY*, které je dosaženo odečtením hodnocení *AUTOC* od *DEMOC*. *AUTOC* hodnocení udává do jaké míry je institucionalizovaná

autokracie (záměrně autokracie, poněvadž termín autoritarismus má v západní politologii pejorativní konotace, a proto se pracuje s neutrálním označením autokracie). Hodnota *AUTO*C je dána několika proměnnými, které jsou ve výsledku sečteny dohromady a umístěny na jedenáctimístnou osu (0-10). (Marshall, Gurr, Jagers, 2017: 13–17).

Farid Guliyev ve svém konfiguračním přístupu pracuje hlavně s proměnou *EXREC*, což je kompozitní součást měřítka Polity V., obsahující soutěž o nejvyšší výkonný úřad v zemi (Guliyev, 2012). Je odvozena ze tří dalších proměnných datového souboru Polity V., a sice rozsahu institucionalizace při proměně držitele moci výkonné, soutěživosti při výběru exekutivy a otevřenosti ve výběru exekutivy. *EXREC* je osmibodová stupnice, která se pohybuje od 1 (výběr výkonné pozice je určen skrz dědičnost) až k 8 (výběr exekutivy je dán skrz soutěživé volby).

Toto měřítko poskytuje dobrý zdroj, na jehož základě lze posoudit volební soutěž politického režimu a lze rozlišovat mezi systémy, kde nejsou volby, či jsou kontrolovány nebo doprovázeny restrikcemi, a také na rozdíl od těch skutečně soutěživých. Guliyev pro přesné rozlišení přidal ještě další dva indexy z databáze Světové banky, a to konkrétně legislativně–exekutivní ukazatele volební soutěže LIEC a EIEC (Keefer, 2007: 16). Ázerbajdžánský badatel tak vytvořil nové měřítko vhodné pro přesné rozlišení pěti typů režimu: uzavřeného autoritarismu, hegemonního autoritarismu, soutěživého autoritarismu, volební demokracie a konsolidované demokracie.

Tabulka 1: Srovnání modelu Shypunowa, Guliyeva a Polity V

POLITY V.	autokratický režim (hodnota -10 až -6)	uzavřené autokracie (-5 až 0)	otevřené autokracie (hodnota +1 až +5)		demokracie (+6 až +9)	plnohodnotná demokracie (+10)
SHYPUNOW	autoritarismus (hodnota -10)	polohybridní autoritářské režimy (hodnota -9 až -5)	hybridní režimy		polohybridní demokratické režimy (hodnota +9 až +5)	demokracie (hodnota 10)
čistě hybridní režimy s tendencí k autoritarismu (hodnota -4 až 0)			čistě hybridní režimy s tendencí k demokracii (hodnota 0 až 4)			
GULIYEV	uzavřený autoritarismus	hegemonní autoritarismus	Soutěživé autoritářství		volební demokracie	konsolidovaná demokracie

Zdroj: autor na základě Guliyev, 2012; Shypunow, 2008; Marshall, 2017

Tabulka 1. ukazuje vzájemnou provázanost modelu Shypunowa, Guliyeva a hodnocení Polity V. Pozice soutěživého autoritářství coby dominantního modelu v hybridních režimech je zde zachována a odpovídá kódování Shypunowa coby čistě hybridního režimu, ať už s demokratickou či autoritářskou povahou. Shypunowův model přináší tu výhodu, že hybridní

režimy mohou být klasifikovány přesněji dle povahy režimu. Model Guliyeva je naproti tomu vhodný pro kvantitativní výzkum, jelikož pracuje s jasnými proměnnými, naproti tomu Shypunow předpokládá erudici badatele vzhledem k politické realitě danému státu.

Uzavřený autoritarismus, respektive autokratický režim, odpovídá politickému režimu, který charakterizuje neexistence svobodných voleb, a veškerá politická moc je soustředěna pomocí různých nástrojů k jednomu lídru, který může legitimně použít násilí k prosazení své vůle. V postsovětské oblasti je to například politický režim Turkmenistánu (viz tab. 2). V hegemonním autoritarismu se již v rámci klasifikace dostáváme do hybridní zóny politických režimů. V hegemonním autoritarismu je možná existence voleb, které jsou ovšem nedemokratické a politická moc se koncentruje k jedné politické straně či jejímu lídru. V námi sledovaném regionu jde například o Kazachstán (2002, 2012). Autoritářský typ s omezenými ale soutěživými volbami odpovídá soutěživému autoritarismu, což je v Shypunově modelu klasifikováno jako čistě hybridní režim. Příklady takových států lze nalézt v oblasti Kavkazu, Arménie (2002, 2012) a Gruzie (1992, 2002). Volební demokracie jsou takové politické režimy, kde se uskutečňují plně soutěživé volby ale politická participace či občanské svobody nejsou zcela naplněny, jelikož chybí institucionální základna režimu. Ukázkovým příkladem tohoto typu je Ukrajina (2002, 2012). Na ose kontinua jako nejvíce demokratické je umístěn typ plnohodnotné konsolidované demokracie, přičemž u námi vybraných států postsovětské oblasti se tento typ politického režimu nevyskytuje.

Tabulka 2.: Srovnání hodnot u vybraných států postsovětské oblasti v modelu Shypunowa, Guliyeva a Polity V.

METODA	ROK	Ukrajina	Bělorusko	Kazachstán	Gruzie	Arménie	Turkmenistán
POLITY V.	1992	D	D	UA	OA	D	AR
	2002	D	AR	AR	OA	OA	AR
	2012	D	AR	AR	D	OA	AR
SHYPUNOW	1992	ČHDR	ČCHAR	ČCHAR	ČCHAR	ČHDR	PHAR
	2002	ČHDR	ČCHAR	PHAR	ČCHAR	ČHDR	PHAR
	2012	PHDR	ČCHAR	PHAR	ČHDR	ČHDR	PHAR
GULIYEV	1992	SA	SA	UA	SA	VD	UA
	2002	VD	UA	HA	SA	SA	UA
	2012	VD	UA	HA	VD	SA	UA

Zdroj: autor na základě Guliyev, 2012; Shypunow, 2008 a Marshall, 2017

Zkratky: Polity V.: D – demokracie, OA – otevřené autokracie, UA – uzavřená autokracie, AR – autokratické režim; Shypunow: PHDR – polohybridní demokratické režimy, ČHDR – čistě hybridní demokratické režimy, ČCHAR – čistě hybridní autoritářské režimy, PHAR – polohybridní autoritářské režimy; Guliyev: VD – volební demokracie, SA – soutěživé autoritářství, HA – hegemonní autoritarismus, UA – uzavřený autoritarismus).

Závěr

Přístupy badatelů ze Západu a Východu byly zpočátku založeny na tranzici směrem k demokracii. Podrobně byly rozpracovány podmínky tranzice, zpočátku strukturální předpoklady, následně dynamické modely (např. Rustow). Tyto přístupy se ukázaly jako nevyhovující, jelikož nešlo jasně definovat demokracii, a její cílenou podobu. Teoretické rámce nedokázaly popsat politickou realitu postsovětských států. S přelomem tisíciletí se objevily přístupy označované jako politické režimy s adjektivy, ať již demokratickými, tak autoritářskými. Vznikly modely jako imitační demokracie, poloautoritarismus či neliberální demokracie. Tyto modely dokázaly oproti tranzici lépe popsat politickou realitu nejednoznačných politických režimů, které se zejména nacházely v oblasti postsovětské oblasti. Relativita platnosti modelů byla často vyvolána adjektivní předponou, což zpochybňovalo znehodnocení termínu demokracie, či autoritářství. Některé koncepty, jako například demagogická demokracie, zpochybňovali samotnou podstatu demokracie.

Logický vývoj vědecké debaty představoval přístup Levitského a Wayne. Model soutěživého autoritářství považovala velká část vědců za nejprínosnější, jelikož dokázal částečně postihnout dvě klíčová kritéria, a to realitu volebního procesu a také dimenzi porušování lidských práv a svobod. Model Levitského a Wayne ukázal, jaké modely politických režimů se jeví nejvhodnější pro postsovětský prostor. Volby, přestože mohou být označeny jako demokratické, nejsou v těchto režimech hlavním nástrojem získání politické moci. Mocenské středisko je většinou ovládnuto úzkou skupinou elit. Realizátorem politiky státu je jeden vůdce, kolem kterého vzniká neformální síť vztahů. Tyto politické a obchodní konexe, jsou založeny na poskytování benefitů a privilegií směrem k níže postaveným členům dané sítě.

Výše uvedená praktika zisku a držení moci vůdcem nebo úzkou skupinou má místo ve zkoumání modelů politických režimů. Případy, kdy bezprostřední okruh mocenského střediska je tvořen rodinnými vazbami, označujeme jako sultanismy. Pokud je dynastická povaha režimu potlačena a nahrazena etnickými, klanovými nebo klientelistickými vazbami, je vhodné mluvit o neopatrimonialismu. Současná vědecká diskuse o neopatrimonialismu ukazuje, že je nutné přehodnotit éru liberální demokracie. Naproti tomu se jeví jako žádoucí implikovat ekonomické teorie do fungování neopatrimonialních politických režimů.

Modely politických režimů v posledních třech dekadách byly tvořeny skrze demokratické paradigma. Charakteristiky demokracie či autoritářství byly vždy založeny na demokratickém paradigmatu, což dovedlo oba termíny s jistou mírou nadsázky k „vulgarizacii“. Neopatrimonialní přístup v tomto ohledu poskytuje zásadní vysvětlení vztahů a reality postsovětského prostoru. Výhoda tohoto konceptu spočívá v třech bodech. Prvním, a zcela nejpodstatnějším, je ochrana konceptů demokracie a autoritarismu před dalším devalvováním těchto termínů. Druhým argumentem je propracovanost celého konceptu, který vychází z díla Webera a Eisenstadta. Třetí výhodou neopatrimonialního přístupu je jeho flexibilita oproti konfiguračním přístupům. Nečiní z badatelů „pouhé“ výzkumníky míry hybridity, jak je tomu u konfiguračních přístupů, ale poskytuje dostatečně široký prostor pro interpretaci povahy daného politického režimu.

Seznam literatury /

- Bílek, J. (2015). Hybridní režimy jako svébytná kategorie politických režimů: Komparace vybraných přístupů. *Středoevropské politické studie*, 17(2), 212–233.
- Bogaards, M. (2009). How to Classify Hybrid Regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization*, 16(2), 399–423.
- Brownlee, J. (2009). Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions. *American Journal of Political Science*, 53(3), 515–532.
- Carothers, T. (2002). The End of Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), 5–21.
- Cassani, A. (2012). Hybrid what? The contemporary debate on hybrid regimes and the identity question. *Conference Paper*. Roma: Università Roma Tre – Facoltà di Scienze Politiche.
- Collier, D., Levitsky, S. (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, 49(3), 430–451.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. London: Yale University Press.
- Dahl, R. (2006). *A Preface to Democracy Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dahl, R. (2000). A Democratic Paradox? *Political Science Quarterly*, 115(1), 35–40.
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diamond, L. J. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21–35.
- Diamond, L. J., Fukuyama, F., Horowitz, D. L., Plattner F. M. (2014) Reconsidering the “Transition Paradigm”. *Journal of Democracy*, 25(1), 86–100.
- Drahokoupil, Š. (2014) Labyrintem hybridních režimů: přístupy, kategorie a koncepty. *Politologická revue*, 20(1), 3–26.
- Dvořáková, V., Kunc, J. (1994). *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dzyubenko, J. M. (2016). *Fenomen hibrydnykh rezhyimiv v suchasnomu poliychnomu proctor*. Odes'ka yurydychna akademiya: Odesa.
- Eisenstadt, S. N. (1973). *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. London: Sage Publications.
- Eisenstadt, S. N. (1978). *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*. New York: Free Press.
- Eisenstadt, S. N., Lemarchand (1981). *Political Clientelism: Patronage and Development*. London: Sage Publications.
- Eisenstadt, S. N., Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fisun, O. (2012). Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective. *Democratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 20(2), 87–96.

- Fisun, O. (2003). *Developing Democracy of Competitive Neopatrimonialism? The Political Regime of Ukraine in Comparative Perspective*. Paper presented at the workshop on Institution Building and Policy Making in Ukraine, Center for Russian and East European Studies, University of Toronto.
- Fukuyama, F. (2002). *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Furman, D. (2003) Politicheskaya sistema sovremennoy Rossii i yeyo zhiznennyy tsikl. *Zhurnal Svobodnaya mysl'*, 99(11), 24–35.
- Furman, D. (2007) The origins and elements of imitation democracies: Political developments in the post-Soviet space. *Osteurope*, 2007.
- Furman, D. (2008). Imitation democracies: Post-Soviet Penumbra. *New Left Review*, 2(54), 28–47.
- Furman, D. (2010). *Dvizhenie po spirali: Politicheskaya sistema Rossii v ryadu drugikh sistem*. Moskva: Izdatel'stvo Ves'Mir.
- Gans-Morse, J. (2004). Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm. *Post-Soviet Affairs*, 20(4), 320–349.
- Gel'man, V. (1999). Regime Transition, Uncertainty and Prospects for Democratisation: The Politics of Russia's Regions in a Comparative Perspective. *Europe-Asia Studies*, 51(6), 939–956.
- Gel'man, V. (2001). Postsovetskiye politicheskkiye transformatsii: nabroski k teorii. *Obshchestvennyye Nauki i Sovremenennost'*, 11(1), 55–69.
- Gel'man, V. (2003). Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory. *Democratization*, 10(2), 87–104.
- Gel'man, V. (2015). The Vicious Circle of Post-Soviet Neopatrimonialism in Russia. *Post-Soviet Affairs*, 32(5), 455–473.
- Gel'man, V. (2015). Political Opposition in Russia: A Troubled Transformation. *Europe-Asia Studies*, 67(2), 177–191.
- Gilbert, L., Mohseni, P. (2011). Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*, 46(3), 2011, 270–297.
- Guliyev, F. (2012). Measuring Hybrid Regimes: An Alternative Measurement Method and Classification of Post-Soviet Regimes. *SSRN Electronic Journal*, 1–20.
- Guliyev, F. (2011). Personal rule, neopatrimonialism, and régime typologies: integrating Dahlian and Weberian approaches to Regime Studies. *Democratization*, 18(4), 575–601.
- Guliyev, F. (2005). Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 13(3), 393–435.
- Hale, E. H. (2005). Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and eEvolution in Post-Soviet Euroasia. *World Politics*, 58(1), 133–165.

- Hale, E. H. (2015). *Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Howard, M. M., Roessler, P. G. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regime. *American Journal of Political Science*, 50(2), 365–381.
- Hloušek, V., Kopeček, L. (2003). Konsolidace demokracie a hybridní režimy: slovenský a chorvatský případ. *Středoevropské politické studie*, 5(4), 15–26.
- Huntington, S. P. (1991). Democracy's third wave. *Journal of Democracy*, 2(2), 12–34.
- Chehabi H. E., Linz, J. J. (1998). *Sultanistic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ilyin, M. (2015). Patrimonialism. What is behind the term: ideal type, category, concept or just a buzzword? *Redescriptions*, 18(1), 26–51.
- Keefer, P. (2007). *Database of Political Institutions: Changes and Variable Definitions*. Development Research Group. The World Bank.
- Kopeček, V. (2012). *Jižní Kavkaz mezi demokracií a autoritářem*. Praha: European Science and Art Publishing.
- Korosteleva, E. (2003). Is Belarus a Demagogical Democracy? *Cambridge Review of International Affairs*, 16(3), 525–533.
- Korosteleva, E. (2005). The quality of democracy in Belarus and Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 20(1), 122–142.
- Laruelle, M. (2012). Discussing Neopatrimonialism and Patronal Presidentialism in the Central Asian Context. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 20(4), 301–324.
- Levitsky, S., Way, L. A. (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65.
- Linz, J. J., Stepan, A. C. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Linz, J. J., Stepan, A. C. (2013). Democratization Theory and the “Arab Spring”. *Journal of Democracy*, 24(2), 15–30.
- Mainwaring, S. (1989). *Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues. Working paper 130*. The Hellen Kellogg Institute for International Studies.
- Mainwaring, S., Brinks, D., Pérez-Liñán, A. (2001). Classifying Political Regimes in Latin America, 1945–1999. *Studies in Comparative International Development*, 36(1), 37–65.
- Marshall, M., Gurr, T., R.; Jagers, K. (2017). *Polity V. Project: Dataset Users' Manual*. Center for Systemic Peace.
- Merkel, W. (2004). Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5), 33–58.
- Mufti, M. (2018). What Do We Know about Hybrid Regimes after Two Decades of Scholarship? *Politics and Governance*, 6(2), 112–119.

- O'Donnell, G., Schmitter, P. C., Whitehead, L. (eds.) (1986). *Transitions from Authoritarian Rule*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- O'Donnell, G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55–69.
- Ottaway, M. (2003). *Democracy Challenged*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Prokop, M. (2015). Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej. *Historia i Polityka*, 20(13), 31–46.
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, N. (2011). Russian Patrimonial Capitalism and the International Financial Crisis. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(3-4), 434–455.
- Roth, G. (1968). Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire Building in the New States. *World Politics*, 20(2), 194–206.
- Rouda, U. (2012). Belarus: Transformation from authoritarianism towards sultanism. *Baltic Journal of Political Science*, 1(1), 62–76.
- Rustow, D. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3), 337–363.
- Říchová, B. (2014). *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál.
- Schedler, A. (2002). Elections Without Democracy: The Menu of Manipulation. *Journal of Democracy*, 13(2), 36–50.
- Schedler, A. (2006). *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Shypunow, G. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya perekhodu vid avtorytaryzmu do demokracji krayin Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy (na prykladi Ukrayiny). *Praca zbiorowa: Rozwój polityczny państw Europy rodkowej i Wschodniej* (Kutno), 131–143.
- Schmitter, P. C., Karl, T. L. (1991). What Democracy Is. . . and Is Not. *Journal of Democracy*, 2(3), 75–88.
- Schumpeter, J. (1976). *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen & Unwin.
- Skygin, P. (2017). Putin's Russian as a Neopatrimonial Regime. *Ideology and Politics Journal*, 8(2), 2017, 9–33.
- Šmíd, T. (2005). Alijev Ázerbájdžán: případová studie hybridního režimu. *Středoevropské politické studie*, 7(4), 389–408.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*, eds. Guenther Roth and Claus Wittich. Berkeley: University of California Press.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22–43.
- Zinecker, H. (2009). Regime Hybridity in Developing Countries: Achievements and Limitations of New Research of New Research on Transitions. *International Studies Review* 11(2): 302–331.

Summary /

After the collapse of the USSR, the topic of transition to democracy became the focal point of interest in political regimes research. The main question of Western and post-Soviet researchers was often based on the ineffective completion of the transition process. Larry Diamond and Thomas Carothers determined the end of the third wave of democratisation and noted the emergence of a new type of political regime which reached the intermediate state on the continuum axis between democracy and authoritarianism. The approaches of scholars from both the West and the East were initially based on the transition toward democracy. These transition conditions were elaborated in detail, starting with the structural assumptions and moving subsequently to the dynamic models (e.g. Rustow). However, these approaches proved to be inadequate, as there was no clear definition of democracy and its targeted form. The theoretical frameworks failed to describe the political reality of the post-Soviet states. With the turn of the millennium, approaches called political regimes with adjectives, whether democratic or authoritarian (e.g. imitation democracy, semi-authoritarianism or illiberal democracy) have emerged. These models were able to describe the political reality of ambiguous political regimes, especially in the post-Soviet area. The relativity of validity of the models was often triggered by an adjective prefix, which questioned the depreciation of the term democracy or authoritarianism. Some concepts, such as demagogical democracy, questioned the very essence of democracy. The logical development of the scientific debate represented the approach of Levitski and Way. The model of competitive authoritarianism considered the vast majority of scientists to be the most beneficial since it could partially capture two key criteria, the electoral process and violations of human rights and freedoms.

The model of Levitski and Way showed which models of political regimes seem most appropriate for post-Soviet space. Elections, though they may be described as democratic, are not the primary means of gaining political power in these regimes. A narrow group of elites mostly dominates the power centre. The state policymaker is one leader around whom an informal network of relations emerges. These political and business connections are based on the provision of benefits and privileges to the less-ranked members of the network.

The practice of gaining and holding power by a leader or a narrow group has its place in examining models of political regimes. While sultanism suggests the immediate circle of the power centre is made up of family ties, neopatrimonialism implies that the dynastic nature of the regime is suppressed and replaced by ethnic, clan or clientelistic ties.

Sultanism is in core characterised as an extreme form of traditional political authority based on the powers and arbitrary decisions of the ruler. According to Stepan and Linz, sultanism has the character of an undemocratic regime and is more closely defined by family power with a dynastic succession, merging of private and public property, and highly personal pseudo-ideology. There is also no fundamental difference between career and service; economic success is associated with the relationship to the ruler who acts uncontrollably. Last but not least, this pattern is characterised by a low level of institutionalisation and absence of legal standards.

The model of sultanism was further extended by Guliyev whose semi authoritarianism also focuses on the research of informal institutions and dynastic tendencies, which corresponds to the needs of post-Soviet space.

The current scientific discourse on neopatrimonialism shows that there is a need to rethink the era of liberal democracy. Moreover, it seems desirable to impose economic theories on the functioning of neopatrimonial political regimes. Political and social stability of neopatrimonialism is achieved through redistribution of resources and privileges across the ruling group or factions. Roth sees the elements of modern patrimonialism also in Western societies, where it has the form of political factions or political clientelism, and these signs grow together with the increasing power of government. Let us add that the level of personal rulership is still much higher in developing countries where the rationally bureaucratic apparatus is entirely absent. A large number of scholars who explored the model of neopatrimonialism put the primary functional elements of this state management mechanism into context with economic practices. The functionality of the neopatrimonial network depends on the economic distribution of benefits. Since complex economic theory explaining the functioning of non-patrimonial regimes is lacking, it is necessary to explain these relationships through other theoretical models that would approximate and explain the economic functioning of neopatrimonial regimes. An economic explanation of relations in neopatrimonialism moves all research to a new level. Within the political level, the following tendencies appear personal domination, the existence of a patronal network, the prevalence of informal institutions and the concentration of economic power in the centre. The economic background of the regime is then based on the distribution of resources and other privileges (such as share of power) towards hierarchically inferior elites, which are thus motivated to support the regime in the elections. The concept of neopatrimonialism is based on Weber's patrimonialism, which provides a sophisticated theoretical basis. The model has been further elaborated, and the enriching of the whole debate on the economic aspect is essential here because it reflects the real functionality of the whole system.

Sultanism and a neopatrimonialistic approach provide a fundamental explanation of the relations and reality of post-Soviet space. The advantage of this concept lies in three points. The first and most important point is the protection of the concepts of democracy and authoritarianism before further devaluing these terms. The second argument is the sophistication of the whole concept, which is based on the work of Weber and Eisenstadt. The third advantage of a non-patrimonial approach is its flexibility, as opposed to configuration approaches. It does not make researchers as „mere“ researchers of the degree of hybridity, as is the case with configuration approaches, but provides enough scope for interpreting the nature of the given political regime.